
Miljana Radivojević

Tipologija i distribucija bakarnih predmeta tipa Pločnik na prostoru jugoistočne Evrope

Četiri bakarne ostave sa naselja Pločnik su dugi niz godina pripisivane ranoeneolitskoj kulturi Bubanj-Hum, sve do početka novijih istraivanja, koja su pokazala da su ovi predmeti stariji, te da pripadaju vinčanskoj kulturi. Ovakva serija bakarnih predmeta dokaz je da se sve dosadanje pretpostavke ranijih istraživanja o društvenoj strukturi Vinčanaca bitno razlikuju od novih otkrića o kulturi i društvu Vinče.

U radu je istraivan društveno-ekonomski aspekt metalurgije Vinčanaca na Pločniku. Istraivanje je sprovedeno u dve faze: definisanje tipoloških oblika bakarnih predmeta sa naselja Pločnik i istraivanje distribucije predmeta ovog tipa na prostoru jugoistočne Evrope. U tumačenju distribucije predmeta pločničkog tipa u obzir su uzeti samo predmeti sa definisanim uslovima nalaza i kulturno-hronološkom opredeljenjem.

Rezultati istraživanja ukazuju na činjenicu da je kontekst nalaza predmeta pločničkog tipa uglavnom **grob**, u kulturama koje su susedne vinčanskoj, a kako je jedini poznati kontekst nalaza na vinčanskoj teritoriji **naselje**, pretpostavila sam različito značenje bakra kod Vinčanaca sa jedne strane, i kod njihovih suseda sa druge. Hronološko opredeljenje ide u prilog vinčanskoj metalurgiji, pa je u zaključku naglašena razvijenost ekonomije bakarnih predmeta u periodu kasnog neolita i teritorijalna rasprostranjenost takve trgovine. Konstatovano je da je Pločnik naselje koje je najverovatnije bilo **distributivni centar ranoevropske metalurgije**. Zaključak je izveden na osnovu trajanja forme predmeta pločničkog tipa u kulturama koje su kasnije počele koristiti bakar.

Uvod

Geomorfološke odlike centralnog Balkana omogućile su kulturnim grupama mlađeg neolita sve uslove za začetak najranijeg rudarstva i metalurgije u ovom delu Evrope. Ovaj prostor se nalazi unutar 'rudonosnog lanca', koji se proteže od južne Bugarske (planina Balkan), preko Karpata i Slovačkih planina i završava Alpskim masivom (Jovanović 1971: 17).

Najstariji tragovi eksploatacije bakra na prostoru centralnog Balkana pronađeni su pri samom obodu Balkansko-karpatškog masiva, na lokalitetu

Miljana Radivojević
(1980), Prokuplje,
Trg Topličkih junaka
20/1, student 1.
godine arheologije,
Filozofski fakultet
Beograd

MENTOR:
Andrej Starović,
arheolog,
Istraživačka stanica
Petnica

Rudna Glava, sa potvrđenom delatnošću u periodu kraja starije i početka mlađe faze vinčanske kulture (Jovanović 1971: 21). Preostali deo arheoloških znanja u vezi sa najstarijom metalurškom aktivnošću na ovom podneblju su, nažalost, uglavnom zasnovana na slučajnim nalazima bakarnih artefakata na vinčanskim lokalitetima. Jedan od takvih nalaza je i jedinstvena serija bakarnih i kamenih alatki (ukupno 46), iz četiri ostave sa lokaliteta Pločnik.

Pretpostavku o postojanju najranije prerade i upotrebe bakra potvrđuju iskopavanja poslednjih godina na pomenutom lokalitetu, pod rukovodstvom mr Dušana Šljivara, arheologa Narodnog Muzeja u Beogradu i Julke Kuzmanović-Cvetković, arheologa-kustosa Muzeja Toplice u Prokuplju (Šljivar i Kuzmanović-Cvetković 1998: 7-8).

Četiri ostave bakarnih i kamenih artefakata sa lokaliteta Pločnik pronađene su slučajno, i stoga, bez podataka o kontekstu nalaza nisu bile hronološki definisane, sve do početka novih istraživanja i objavljivanja tih rezultata. Najdirektniji dokazi koji hronološki opredeljuju ove ostave su:

- bakarno dleto pronađeno u sloju gradačke faze vinčanske kulture (Šljivar 1996: 97),
- fragment bakarnog dleta iz sloja koji je terenski definisan keramikom Vinče B, pronađeno u kampanji iskopavanja 2000-te godine¹.

Tipološki, ovi nalazi su identični sa bakarnim dletima iz ostava, tako da sada, sa ovakvim brojem nalaza atipičnim za navedeni period vinčanske kulture možemo govoriti o autohtonoj 'industriji' određenog tipa alatki (na primer, sekire-čekića sa otvorom za držalje) i njihovoj rasprostranjenosti, uzimajući za centar produkcije upravo lokalitet Pločnik.

¹ Kao student na terenu učestvovala sam u kampanji iskopavanja Pločnika 2000. godine i prisustvovala ovom pronalasku

Popis nalaza iz pločničkih ostava

Prva ostava bakarnih predmeta na lokalitetu Pločnik pronađena je 1928. godina prilikom iskopavanja M. Grbića, na relativnoj dubini 0.80-1.00 m. čini je 13 bakarnih alatki: jedna sekira-čekić i 12 dleta pravougaonog preseka.

Druga ostava je poklon Direkcije železnice iz 1927. godine, pronađena je u blizini prve i Sadrži 7 bakarnih predmeta: 2 sekire-čekića, od kojih je jedna ornamentisana, 2 dleta, 2 cele i jednu fragmentovanu grivnu.

Treća ostava je pronađena 1964. godine prilikom kopanja temelja za zgradu vunovlačare u selu Pločnik, na dubini 0.70 m. čini je 11 predmeta – 9 bakarnih i 2 kamena: 1 sekira-čekić, 5 dleta, 1 bakarni odlivak, 1 masivna bakarna grivna, 1 igla sa račvastim krajem i 2 sekire od lakog belog kamena (magnezita). Ovoj ostavi pripada još jedno bakarno dleto pravougaonog preseka, poklon Radovana Zdravkovića, meštana sela Pločnik, koje je on pronašao zajedno sa trećom ostavom u svom dvorištu (Šljivar i Kuzmanović-Cvetković 1997: 104).

Četvrta ostava je pronađena 1968. godine prilikom radova na trasi magistralnog puta Niš-Prokuplje-Priština, u istom delu lokaliteta gde i ostale ostave. Relativna dubina je 0.30 m. čini je 14 predmeta: 5 bakarnih dleta, 8 sekira od lakog belog kamena (magnezita) i jedna mala keramička posuda (Šljivar i Kuzmanović-Cvetković 1998: 2).

Svi predmeti imaju tragove upotrebe, tj. bili su u funkciji. čuvaju se u depou Narodnog Muzeja u Beogradu.

Bakar u vinčanskoj kulturi

Nalazi bakarnih predmeta ili bakarne zgure učestali su na vinčanskim lokalitetima, i hronološki se uglavnom poklapaju sa početkom mlađe faze vinčanske kulture.

U okviru vinčanske kulture postoje dokumentovani nalazi bakarnih predmeta ili tragova topljenja ovog metala. Međutim, brojnije su situacije sa slučajnim nalazima koji se u nedostatku hronoloških pokazatelja samo tipološki vezuju za ovaj period. Sledeći spisak lokaliteta predstavlja samo one nalaze, ili bolje rečeno, tragove bakra koji kontekstualno mogu jasno da se opredele u vinčansku kulturu:

Divostin – u periodu završetka vinčanske kulture, bakar je upotrebljavan za nakit tzv. pločničkog tipa (o čemu će reći biti dalje u radu) – jedna masivna grivna i 11 primeraka fragmentovnih bakarnih perli (Jovanović 1955: 53; Glumac 1988: 458)

Fafos kod Kosovske Mitrovice, iz mlađeg horizonta stanovanja, Ib (završne etape starije vinčanske grupe) – pronađeni su uzorci bakarnih minerala prožeti ostacima gorenja (Jovanović 1984: 13-14)

Gomolava – bakarna grivna i delovi bakarnog nakita, pronađeni kao prilozi iz groba jedne odrasle individue i jednog dečjeg groba, okarakterisani su kao nakit specifičan za period Vinča-Pločnik II, po ugledu na nakit iz 3. pločničke ostave, koja je tada hronološki odgovarala navedenoj fazi; nekropola na Gomolavi je datovana u vreme finalne, Vinča-Pločnik II faze vinčanske kulture (Bukner 1980: 31)

Gornja Tuzla – nalazi bakarnih artefakata iz dva sloja, jedan (stratum III) odgovara početku mlađe faze vinčanske grupe u Podunavlju, a nalazi su: 33 bakarnih perli, prsten od spiralno uvijene bakarne žice lučnog preseka, fragment tanke žice kružnog preseka i 3 fragmenta bakarnog šila četvorougaoanog preseka. Drugi sloj (stratum II) odgovara najmlađim slojevima vinčanskog naselja: pronađeno je nekoliko manjih valjkastih perli, fragment ukrasa tipa *Saltaleone* izrađen od uske trake bakarnog lima, manja igla ili šilo sa povijenim gornjim delom, 2 udice izrađene od žice četvrtastog preseka i nekoliko fragmenata bakarne žice kružnog preseka (Jovanović 1971: 23; Čović 1961: 98, 102, 127-128, T. X/13, 14, 15, sl. 16b, 16c, 16e)

Petnica kod Valjeva – u objektu stanovanja iz sloja mlađe vinčanske kulture pronađena je bakarna perlica (Starović 2000)

Velika Gradina kod Stapara – u sloju, mlađem od horizonta na koti 6m vinčanskog naselja, nađeni su sledeći bakarni objekti: narukvica izrađena od bakarne žice pravougaonog preseka, zatim komad amorfnog bakra (ispod poda kuće II u sloju zidnog lepa) i iznad kuće III – fragment bakarne žice (Jurišić 1960: 95-97)

Veliko Laole-Belovode – iz perioda mlađe faze vinčanske kulture u više godišnjih kampanja otkriveno je 12 bakarnih perli (Šljivar i Jacanović 1996: 58; Šljivar i Jacanović 1997: 121) i konstatovani tragovi termičke obrade malahita (Šljivar i Jacanović 1998: 77)

Vinča – na dubini 6.6 m, u periodu kraja starije faze vinčanske kulture pronađene su perle ovalnog oblika, a i kasnije, na dubini 6.1–2.1 m pronađen je izvestan broj bakarnih perli (Garašanin 1979: 161).

Kada se ovom spisku dopišu i nalazi bakarnih artefakata sa naselja Pločnik, očigledno je da bakar u vinčanskoj kulturi nije bio samo sporađična pojava, čiju će tehnologiju prerade usavršavati tek kasnije kulture. Bakarni predmeti sa naselja Pločnik su nesumnjivo od ključne važnosti, jer je najveća serija bakarnih artefakata pronađena u uslovima nalaza definisanim vinčanskom kulturom. Ovaj podatak u vezi sa njima najbitniji je izvor povodom pretpostavke o razvijenoj metalurgiji bakra krajem starije i početkom mlađe faze vinčanske kulture.

Problem bakarnih predmeta i rane praistorijske metalurgije jugoistočne Evrope

Pretpostavka o razvijenoj metalurgiji u vinčanskoj kulturi osporavana je u našoj arheologiji, jer su nalazi bakarnih predmeta tretirani kao sporađični, a za Vinčance se smatralo da nisu dovoljno dobro poznavali bakar da bi ga namenski upotrebljavali za svakodnevne poslove. Bakarni predmeti sa lokaliteta Pločnik su u nedostatku bližih kontekstualnih podataka pripisivani ostavama eneolitske grupe Bubanj-Hum (Garašanin 1973: 185). Za ovu kulturu se smatralo da je donela tehnologiju prerade bakra na pločničkom naselju, sve do početka novih istraživanja na ovom lokalitetu koji su pokazali da ova kultura nije ni postojala na naselju Pločnik. Rezultati ovih istraživanja jasno govore da je završni kulturni sloj na lokalitetu Pločnik predstavlja tzv. *gradačka faza* vinčanske kulture, kojoj se danas i hronološki pripisuju bakarni predmeti sa ovog lokaliteta (Šljivar i Kuzmanović-Cvetković 1998: 7-8). Ovakva serija bakarnih predmeta na lokalitetu vinčanske kulture neoboriv je dokaz da se sve dosadašnje pretpostavke ranijih istraživanja o društvenoj strukturi Vinčanaca bitno razlikuju od novih otkrića o kulturi i društvu Vinče.

Slika 1.
Rudna bogatstva
bakra u
balkansko-karpatskoj
oblasti

Figure 1.
Copper deposits in
the Balkan-Carpatian
region

Problem najranije metalurgije bakra u jugoistočnoj Evropi uslovio je nova sagledavanja tadašnje ekonomije Vinčanaca i njihove društvene organizacije. Pojedini segmenti ovog tehnološkog ciklusa, pronalaženje i kopanje ruda, topljenje i izrada gotovih alatki, funkcija istih – pitanja su koja se nameću prilikom istraživanja i reinterpretacije ove arheološke kulture (slika 1).

Jedan od segmenata ovog problema jeste društveno-ekonomski aspekt metalurgije na lokalitetu Pločnik. Bakarni nalazi sa Pločnika, kao najstariji na Balkanu, predstavljaju tipološku okosnicu za razvoj oblika bakarnog oruđa i oružja, kao i nakita u metalnim dobima na ovom prostoru. Dakle, jasno definisanje tipova bakarnih predmeta sa pločničkog naselja i istraživanje distribucije materijala ovog tipa važno je za uočavanje ekonomskih veza vinčanske kulture sa hronološki ekvivalentnim kulturama na području jugoistočne Evrope.

Stoga je cilj (ovog) istraživanja dobijanje što potpunije predstave o društvenom i privrednom životu prvih metalurga, a uloga bakarnih predmeta pločničkog tipa je da posredno ukažu na odjek promena koje su pratile prvu pojavu prerade metala.

Metod istraživanja

Za tipološku obradu bakarnih predmeta sa lokaliteta Pločnik služila sam se originalnim autorskim skicama Dušana Šljivara. Analogne primerke definisanim tipovima bakarnih predmeta u ovom radu tražila sam u sledećim klasifikacijama bakarnih artefakata:

- za područje (bivše) Jugoslavije – radovi Kune Martina (1981) i Milutina Garašanina (1950)
- za područje Dalmacije, centralne Hrvatske, Crne Gore, Bosne i Hercegovine – rad Zdenka Žeravice (1993)

- za područje Bugarske – radovi Henrijete Todorove (1981) i Evgenija Černiha (1978)
- za područje celokupne jugoistočne Evrope – rad Franca Šuberta (1965).

Nalazišta na kojima si pronađeni analogni primerci bakarnih predmeta sa ovim u Pločniku unela sam na kartu modifikovanu iz Kuninog rada. Pri izradi liste nalaza, podaci koje sam ispitivala u vezi sa pronađenim predmetima bili su: mesto nalaza predmeta, uslov nalaza (determinisan kontekst – grob, naselje ili ostava) i kulturna opredeljenost predmeta. U spomenutoj listi izdvojila sam dve grupe uslova nalaza: prva je utvrđeni kontekst nalaza, kao što je naselje, grob ili ostava, a druga neutvrđeni kontekst, kao što su slučajni nalazi ili oni nepublikovani. Liste nalaza odnose se na sve tipološke oblike predmeta koji se javljaju na naselju Pločnik sem igle sa račvastim krajevima, koja nema analogija.

Opis istraživanja

Prva faza istraživanja obuhvatila je tipološku obradu bakarnih predmeta sa Pločnika – uočavanje i opisivanje osnovnih oblika alatki i formiranje tabli sa opisanim tipovima i varijantama ovih predmeta. U radu je izvršena samo formalna tipologija bakarnih predmeta, koja je služila kao osnovna smernica u daljem istraživanju u radu. Detaljnije proučavanje zahtevalo je savršeniju opremu od meni dostupne, a i bakarni predmeti sa naselja Pločnik sigurno zahtevaju detaljniju analizu.

Tipološki oblici bakarnih predmeta koji se javljaju na ovom lokalitetu su sledeći: sekira-čekić sa otvorom za držalje, dleto, grivna i igla sa račvastim krajem.

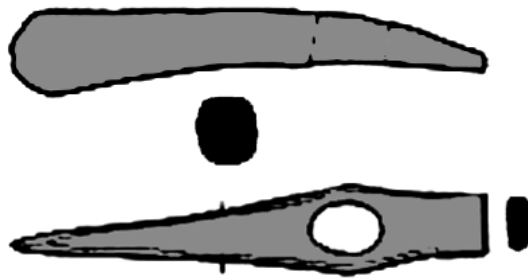
Bakarna sekira-čekić sa otvorom za držalje nazvana je *tip Pločnik* zbog jedinstvenog broja nalaza na ovom lokalitetu (ukupno 4).

Ovaj tip sekire ima dve varijante:

- varijanta A je sekira-čekić masivne izrade, pravougaonog preseka i blago zaobljenog sečiva (slika 2)
- varijanta B je sekira-čekić izduženije forme, pravougaonog preseka, ovalnih strana, sa uglasto naglašenim bočnim stranama i širokog luka sečiva (slika 3).

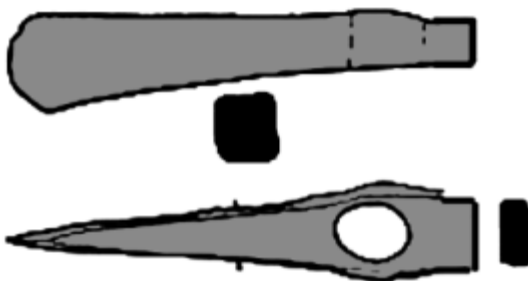
Obe varijante imaju po tipološki jednak primerak ornamentisane sekire – varijanti A odgovara sekira-čekić ornamentisana kratkim i dubokim zarezima duž ivica alatke sa obe strane, a varijanti B sekira-čekić ornamentisana međusobno oprečnim nizovima kratkih zarezova (slika 4).

Bakarna dleta se javljaju u dve veličine: 'standardnoj' (odnos dužine i širine 5:1) i minijaturnoj. U okviru ove podele formirala sam tri različita tipa, sa varijantama. Varijante *a* svakog tipa predstavljaju jednostavan oblik, na koji sa varijanta *b* nastavlja sa drugačijom sečicom:

Slika 2.
Sekira-čekić,
varijanta A, naselje
Pločnik

Figure 2.
Axe-hammer, variant
A, settlement of
Pločnik

Slika 3.
Sekira-čekić, varijanta
B, naselje Pločnik

Figure 3.
Axe-hammer, variant
B, settlement of
Pločnik

Tipovi pločničkih dleta
0 1 5 cm

Tip pločničke sekire-čekića

Slika 4.
Karakteristican oblik
bakarne dleta i
sekire-čekića sa
lokaliteta Pločnik

Figure 4.
Characteristic type of
copper chisel and
axe-hammer from the
site of Pločnik

- Ia tip je bakarno dleto skoro kvadratnog preseka, paralelnih podužnih ivica i ravnog sečiva
- Ib tip je bakarno dleto skoro kvadratnog preseka, paralelnih podužnih ivica, sa lučnim blago razvijenim sečivom
- IIa tip je masivno bakarno dleto lepezastog izgleda, ovalnog preseka, gde se telo od kraja blago širi ka sečivu, blago zaobljenih ivica distalnog i proksimalnog kraja, sa ravnim sečivom
- IIb tip je masivno bakarno dleto lepezastog izgleda, ovalnog preseka, gde se telo od kraja blago širi ka sečivu, sa oštrijom profilacijom u distalnom i proksimalnom delu i ravnim sečivom
- III tip je bakarno dleto malih dimenzija, skoro kvadratnog preseka, sa paralelnim podužnim ivicama i ravnim sečivom.

Od ukupno 4 grivne, za tipološke uzorke uzete su:

- masivna grivna, otvorena, debele žice, okruglog preseka i bez ukrasa
- narukvica od tanke bakarne žice, sa naspramno postavljenim krajevima, okruglog preseka.

Nalaz bakarne igle je jedinstven po obliku: igla je oštećena, ali se uočava račvanje krajeva. Jedan od krakova je uništen, a drugi pri vrhu savijen i prelomljen. Telo igle je okruglog, a očuvani krak pravougaonog preseka.

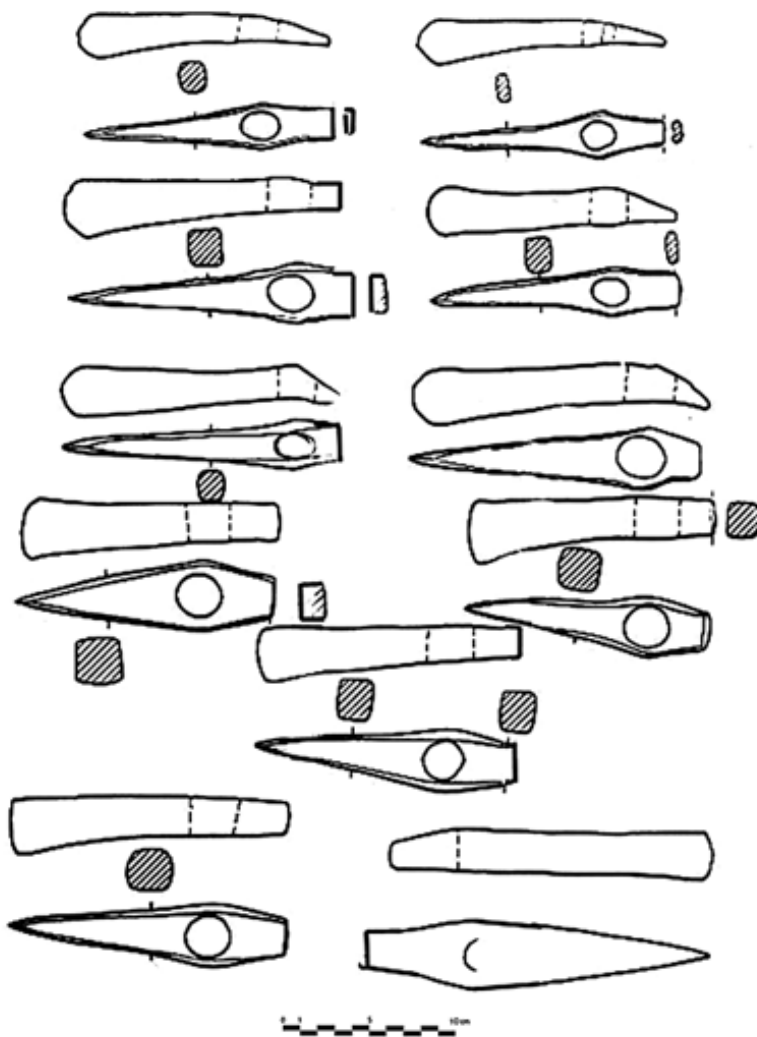
Druga faza istraživanja bio je rad na iznalaženju analogija sa tipovima bakarnih alatki kasnog neolita i ranog eneolita u studijama koje se tiču područja jugoistočne Evrope.

Nalazi bakarnih artefakata na lokalitetu Pločnik, kao i sa nekropola u Mađarskoj i Slovačkoj, danas su osnova za rešavanje pitanja porekla, hronologije i rasprostiranja istih. Ova konstatacija se najviše odnosi na bakarne sekire, jer su one trajale u vremenski ograničenom periodu, ne prelazeći u bronzano doba zbog oblika, a prvenstveno zbog toga što se bakar više nije koristio (Jovanović 1971: 26).

Tipološku podelu bakarnih sekira (slika 5), zasnovanu na nalazima sa prostora Srbije dao je Milutin Garašanin. On razlikuje 3 osnovna tipa bakarnih sekira, sa varijantama: I tip su sekire-čekići, II tip-sekire sa dve oštrice a III tip sekire sa jednom oštricom. Sekira-čekić, varijanta A, uvršćena je u I tip, prve grupe nalaza, varijante b, kao sekira-čekić sa nalomljenom osovinom, gde su čekić i sekira u istoj ravni. Ovaj tip je nazvan Pločnik, zbog učestalosti ovakvih nalaza na lokalitetu Pločnik.

Kao kulturno-hronološku opredeljenost, Garašanin navodi pločničku fazu vinčanske kulture (Garašanin 1950: 89-90,101).

F. Šubert, na osnovu nalaza bakarnih sekira na prostoru jugoistočne Evrope, formira dve grupe sekira sa otvorom za držalje: sekire-čekiće (sekire sa jednim sečivom) i sekire sa dva sečiva, sa po tri tipa unutar ove podela, i to na osnovu geografski determinisanih varijeteta. Za ovaj rad je

Slika 5.
Tipovi sekira-čekica
ranog eneolita
jugoistočne Evrope
Figure 5.

Types of the Early
Chalcolithic
axe-hammers in SE
Europe

bitna I grupa sekira, I tip-jednostavne sekire-čekići, tip Pločnik, varijanta A. Tip Vidra svrstan je u ovu grupu sekira, zbog jednostavnosti oblika, raširena u zapadnim delovima Balkanskog poluostrva (Schubert 1965: 275-277, Abb. I/D). Autor smatra da je tip Pločnik još stariji od Vidre, i prilaže samo zonu rasprostranjenosti ovog tipa: severna i srednja Srbija, Bosna i Hercegovina, Hrvatska, južna Transilvanija, severno Potisje i Mađarska. Istočno od ovih oblasti tip Pločnik nije nađen, dok se severno i severozapadno (zapadna Slovačka, Moravska, češka i šlezija) javljaju izuzetno retko.

Šubert je za tip Pločnik našao dvostruko opredeljenje – za nalaz iz Pločnika smatra da pripada pločničkoj fazi vinčanske kulture, a prema

nalazima iz nekropole u Tibave (Slovačka), pretpostavlja da je pločnička sekira kulturni produkt mlađeg Tiszapolgara, jer se oblik ovih sekira može dovesti u vezu sa Bodrogkeresztur kulturom, i njenom bakarnom industrijom.

M. Kuna se temeljnije posvetio problematici bakarnih artefakata na području (bivše) Jugoslavije u neolitu i eneolitu. Slično kao Šubert, on formira tri tipa sekira-čekića, polazeći od nekih drugih formalnih elemenata. Pored tipa Pločnik, u najjednostavnije oblike on svrstava i sledeće tipove: Vidra, Varna, Velke-Raškovce, Devnja i čoka, koji su uglavnom najraniji predstavnici bakarne industrije zapadne Bugarske. Za tip Pločnik, varijantu A, on je kartirao 24 primerka sa teritorije Jugoslavije i 23 sa ostalih teritorija jugoistočne Evrope. Teritorijalno, javljaju se u Srbiji, Bosni, Transilvaniji i Slovačkoj. Primerke bakarnih sekira-čekića sa teritorije Jugoslavije autor kulturno-hronološki opredeljuje u pločničku fazu vinčanske kulture, tj. Vinču-Pločnik IIa, a primerke iz Slovačke pripisuje Tiszapolgar kulturi, i to na osnovu nalaza iz nekropole Tibava i lokaliteta Lučki, iako sam tvrdi da ovi primerci nisu tipološki najčistiji (Kuna 1981: 23-23, Fundliste 12, Taf. II, XIII/1-4).

Z. Žeravica se u svom radu takođe poziva na sekiru-čekić tipa Pločnik (ovde: varijanta A), kao na jedan od najstarijih tipova sekira-čekića, koje sa javljaju na području koje je obradio. Navodi nalaze iz severne Bosne i iz Hercegovine, a kao oblast rasprostranjenosti ovog tipa alatki pominje srednju i severnu Srbiju, Bosnu i Hercegovinu, Hrvatsku, južnu Transilvaniju, severno Potisje, jugozapad i zapad Bugarske, Moravsku, Bavarsku i šleziju. Tvrdi, kao i Šubert, na koga se poziva, da su bakarne sekire-čekići tipa Pločnik produkt pločničke faze vinčanske kulture. Kulturno opredeljenje tipa Pločnik, kao i hronološki srodnog tipa Vidra bila bi Gumelnica B1, Cucuteni, Ariusd, kao i mlađi Tiszapolgar, i to na osnovu nalaza sa lokaliteta Lučki, opet po Šubertovom zaključku (Žeravica 1993: 5-6, Taf. I/1-6).

H. Todorova i E. Černih, kao i prethodni autori, u svojim radovima sekire-čekiće tipa Pločnik svrstavaju među najstarije. Todorova 'matični' tip Pločnik deli u 3 varijante: prva, varijanta A, odgovara varijanti A definisanoj u ovom radu (Todorova 1981: 35, Taf. 6/92, 93, 95, 96-98), a druga i treća varijanta su prelazni oblik ka tipu Vidra i tip Vidra. Černih je u svojoj podeli sekira-čekića, tip Pločnik (varijantu A u ovom radu) svrstao u tip TM-8 (Черных 1978: 97, Табл. 7/7-11).

Černih, pored nalazišta u Bugarskoj, navodi i oblast rasprostiranja sekira-čekića tipa Pločnik: Slovačka, centralna i severna Jugoslavija, Mađarska, Transilvanija i Moldavija. Černih dalje navodi da se i sekira-čekić iz Karbune može uvrstiti u tip Pločnik (Черных 1978: 98). Kulturno-hronološko opredeljenje ovog tipa alatki je, po zaključku oba autora Cucuteni A1-2 i Karanovo-Gumelnica-Kodžarmen VI. Hemijske analize bakarnih

alatki sa prostora Bugarske pokazale su da bakar korišćen u izradi tipa Pločnik ne potiče sa prostora Bugarske, već iz predela Vidinskog Balkana, tj. područja istočne Srbije i Banata (Черных 1978: 125, рис. 59), te bi se ovaj tip sekira mogao čak nazvati i importom jedne isto tako moćne bakarne industrije u Srbiji kao što je Bugarska u ranom eneolitu.

Što se tiče varijante B koja je definisana u ovom radu, direktne analogije nisam pronašla. Međutim, i kod sekire-čekića varijante A primetila sam da nisu svi primerci identični – ili im je sečivo raskovanije, ili oblik nešto izduženiji, tako da podsećaju i na varijantu A i B. Između varijante B i varijante A postoji razlika, ali je u odnosu na primerke koji se uzimaju kao analogije za tip Pločnik (var. A) veoma mala. Sekira-čekić tipa Pločnik varijante B može da bude definisana kao tip bez analogija, jer se, ipak, po mojim merilima razlikuje od standardne, masivne forme.

Pojava ornamentisanih bakarnih sekira-čekića na lokalitetu Pločnik nije usamljena – na prostoru (bivše) Jugoslavije postoje još dva primerka tipološki slična: nalaz sekire-čekića iz Nevesta kod Unešića (sev. Dalmacija) i iz Stabnja. Svega četiri primerka ornamentisanih sekira-čekića nedovoljna su za ikakve konačne zaključke o poreklu ornamentike, ali ipak postoji ideja da su ovi ornamenti zbog tehničke nedorađenosti u skladu sa proizvodnim nivoom tadašnje industrije bakra. Naime, u potrazi za što funkcionalnijim oblikom oruđa, ornamentika doživljava svoj razvoj, a potpun procvat tek u bronzanom dobu, što dokazuje veliki broj ornamentisanih sekira tokom eneolita i u bronzanom dobu (Jovanović 1971: 28-29, Tab.V/2,3). Šubert se u svom radu osvrće na problem porekla ornamentisanih sekira, ali nije imao priliku da vidi primerke sa Pločnika. Dostupan materijal obradio je po teritorijalnom principu, gde za pojedine tipove uzorke uzima u kamenoj industriji, ali, nažalost, ne navodi ni ornamentiku, ni analogne primerke kamene industrije (Schubert 1965: 286-287). Međutim, sama konstatacija o preuzimanju tradicionalnog koncepta iz kamene industrije u daljem razvoju metalne, važna je za ovaj rad.

Diskusija problema

U razvoju oblika dleta u bakarnom dobu najočiglednije se može pratiti proces izrade bakarne alatke od kopije preuzete iz kamene industrije do oštro profilisanih primeraka, poput bakarne sekire.

Tip bakarnog dleta, definisanog u ovom radu kao tip Ia, Kuna svrstava u grupu ravnih sekira, tip Pločnik. Ovakav njegov zaključak zasnovan je na odnosu dužine i širine, koji se kreće 5:1. Za ove ravne sekire tipa Pločnik autor smatra da su najrašireniji oblik u jugoistočnoj Evropi, na osnovu nalaza iz pločničkih ostava, naselja Hotnica, Razgrad i nekropole Varna, Vinica i Devnja u Bugarskoj. Kuna ove nalaze opredeljuje u kulturne komplekse Gumelnica-Karanovo VIb, Vinča-Pločnik II, Tiszapol-

gar. On smatra da ova forma duže živi, i da pojedini primerci pripadaju i badenskim naseljima u Slovačkoj (Kuna 1981: 17-18, Fundliste 6, Taf.XIII/5, Taf.XIV/7).

Todorova ovaj tip dleta, Ia, definiše varijantom Gumelnia, odnosno Černihov tip tesle-dleta TD-6 (Todorova 1981: 26, Taf.2/ 26-37; Черных: 104, Табл.10/17, Табл.11/1-16, Табл.12/1-6).

Tip bakarnog dleta definisanog kao Ib, Todorova identifikuje u okviru varijante Coteana, odnosno Černihov tip TD-8 (Todorova 1981: 27, Taf.2/ 38-48; Черных: 104, Табл.12/7-15). Oba autora su ove dve varijante I tipa bakarnog dleta kulturno-hronološki opredelili u period Gumelnica VI.

Što se tiče teritorije (bivše) Jugoslavije, identične nalaze Ib tipu dleta definisao je Žeravica kao tip *Spitz* (Žeravica 1993: 51-52, Taf. 13/135), za koje on tvrdi da postoje nalazi iz Orašja. Međutim, u literaturi koju je on preporučio nema analognih primeraka tipu Ib definisanim ovde u radu, tako da se postojanje ovog tipa dleta na prostoru Bosne mora uzeti sa rezervom.

Tip bakarnog dleta definisanog u radu kao IIa, Žeravica definiše kao tip *Stollhof-Pločnik*, varijanta Hartberg, nazivajući ga lepezastim dletom. Svega 5 primeraka ovog tipa dleta nađena su na teritoriji Bosne i Hrvatske i to u kontekstu badenske keramike, keramike Vinče-Pločnik I i Cucuteni B. Žeravica ovde iznosi pretpostavku da je oblik ovog tipa dleta preuzet iz kamene industrije kasnog neolita (Žeravica 1993: 50, Taf.13/132-134, čović 1999: 59). Identičan kameni primerak može se naći u tipologiji glačanog kamena iz Vinče, kao tip V/4/a, kameno dleto polukružnog preseka, čiji je distalni deo širi od proksimalnog, a lučna sečica se nalazi u ravni simetrije (Antonović 1992: 12, Tab. IV).

Tip bakarnog dleta definisan kao IIb, Žeravica identifikuje sa tipom Szakálhát, sa svega 4 nalaza na teritoriji Dalmacije i jedan iz severozapadne Bosne. On ih opredeljuje u Bodrogkeresztur kulturu, zbog identičnih nalaza sa sekirama tipa Jaszladany i Szekely-Nadudvar. Oblast rasprostranjenosti je Slovačka, šlezija i severna Austrija (Žeravica 1993: 54, Taf.153-155, 157).

Černih na teritoriji Bugarske registruje ovaj tip kao TD-12. Svi primerci (4) ovog tipa dleta nađeni su slučajno, u nekropolama Sliven i Varna. Jedino što je sigurno u vezi sa ovim tipom dleta je da oblik traje i u Bodrogkeresztur kulturi, na osnovu nalaza iz nekropole Fenjeslitke (Черных: 105, 111, Табл.13/6-9, 11,12). Todorova definiše ovaj tip varijantom Salkua (Todorova 1981: 29, Taf. 3/53, Taf.4/56-58, 63,64).

Neophodno je napomenuti da Černih nije načinio oštru podelu između dleta tipa TD-8 i TD-12. Oba tipa su pravougaonog ovalnog preseka, s tim što je tip TD-8 širi u profilu, te je zato u ovom radu definisan kao I tip. Ova razlika je zanemarljiva što se tiče Černihove studije. Međutim, To-

dorova, koja se u svom radu poziva na Černiha i podržava njegov kriterijum podele tipova dleta, ipak u većini slučajeva ne razlikuje ova dva tipa, te pozivajući se na njegove table često čini tehničke greške mešajući table, tipove dleta i nalaze.

Minijatura dleta skoro da se i ne pominju u studijama o bakarnim alatima. Žeravica navodi samo jedan primerak iz Stankovaca, kod šibenika, u srednjoj Dalmaciji, koji tipološki odgovara tipu IIa definisanom u ovom radu (Žeravica 1993: 56, Taf.15/163).

Generalno se može uočiti da I tip dleta predstavlja novu formu alatke, dok II tip proizilazi iz forme alatke kamene industrije vinčanske kulture. Ova konstatacija bi mogla ukazivati na to da je tip II možda neznatno stariji od tipa I, mada postoji nikakva razlika u uslovima nalaza svih tipova dleta. U distribuciji nalaza samo dleto IIa tipa je karakteristično za prostor pokriven vinčanskom kulturom.

Pojavu masivnih bakarnih grivni Kuna hronološki definiše od perioda mlađeg neolita do kraja eneolita. U klasifikaciji bakarnih narukvica, on razlikuje 3 tipa: I tip su masivne otvorene grivne okruglog preseka, II tip – narukvice od tanke bakarne žice sa naspramno postavljenim krajevima, a III – spiralne narukvice od bakarne žice.

Narukvice I tipa potiču iz 3. ostave sa lokaliteta Pločnik, a i iz groba na Gomolavi. Hronološki su opredeljene u mlađu fazu vinčanske kulture. Ovaj tip raširen je samo u zapadnim delovima balkansko-karpatske oblasti. Sam oblik nakita je kratkotrajan. Sasvim je redak u vreme Bodrogkeresztur kulture, dok za vreme badenske kulture potpuno nestaje (Kuna 1981: 15, Fundliste 3, Taf. XIII/7, Taf. XV/6).

Černih ovaj tip narukvica definiše oznakom U-4. Dalje tvrdi da su ovi nalazi slični prstenju i narukvicama Bodrogkeresztur kulture iz Jasladanja, Tisavalk- Kenderfjoljda, Polgar-Bačokerta, i sličnim primercima tripoljske kulture. Na osnovu hemijskih analiza nekoliko primeraka, utvrđeno je da bakar korišćen za izradu ovih nalaza pripada pet različitim hemijskim grupama, tj. mogao je biti vađen na celom području balkansko-karpatske oblasti (Черных 1978: 119, Табл. 19/1-4, 6, 8).

Bakarne narukvice II tipa identične su sa narukvicama iz 2. pločničke ostave. Ovaj tip je karakteristična forma kultura Tiszapolgar i Cucuteni (Kuna 1981: 15, Fundliste 3, Taf. XV/5).

U vezi sa pojavom jednostavnog nakita, Jovanović tvrdi da ova proizvodnja prati prvobitnu proizvodnju jednostavnog bakarnog alata, npr. sekire-čekića (Jovanović 1971: 24).

U radovima pomenutih autora, masivne bakarne grivne vezuju se za pojavu masivnih bakarnih sekira-čekića i traju koliko i one – do kraja perioda ranog eneolita ili razvijenog, na osnovu datovanja početaka metalurgije u Bugarskoj. Nalazišta ovog tipa narukvice poklapaju se sa nalazima

bakarnih sekira-čekića na području vinčanske kulture, što potvrđuje gore pomenutu tvrdnju o pojavi jednostavnog nakita u pratnji jednostavnog alata, na samom početku znanja o upotrebi bakra. Za drugi tip narukvica, izrađenih od tanke bakarne žice, premalo je nalaza da bi se doneo konačan zaključak, ali je činjenica da je prostor Mađarske i Rumunije bogatiji u brojnosti nalaza u kontekstu kultura Cucuteni i Tiszapolgar. Ipak, sam oblik narukvice je previše jednostavan i neodređen da se ne uzima kao bitno obeležje neke kulture.

Igla sa račvastim krajem je po svojoj formi jedinstven nalaz na tlu jugoistočne Evrope, pa je tako i analizirana, jedina u grupi. Kuna je definiše kao IV grupu u svojoj klasifikaciji igala (Kuna 1981: 15, Fundliste 4), ali je neoprezno svrstava u istu podelu sa iglama koje su funkcionalno bile korišćene za ušivanje, imajući sad pred sobom fragmentovan nalaz sa telom igle, ali oštećenim krajevima, koji sigurno nisu mogli biti u funkciji kao i ostale igle u njegovoj klasifikaciji. Dalje, autor navodi kako ovaj nalaz ne može da se opredeli kulturno-hronološki. Daleke analogije iz Anadolije ili Francuske, koje navodi Garašanin, takođe ne mogu da objasne ovu formu (Kuna 1981: 16). Pošto nema analogija, verovatno ovaj nalaz ne čini nikakav hronološki 'reper' u razvoju metalurgije jugoistočne Evrope. što se njene funkcije tiče, pre sam mišljenja da je ova igla bila ukrasnog karaktera, kao npr. *ukras za kosu*.

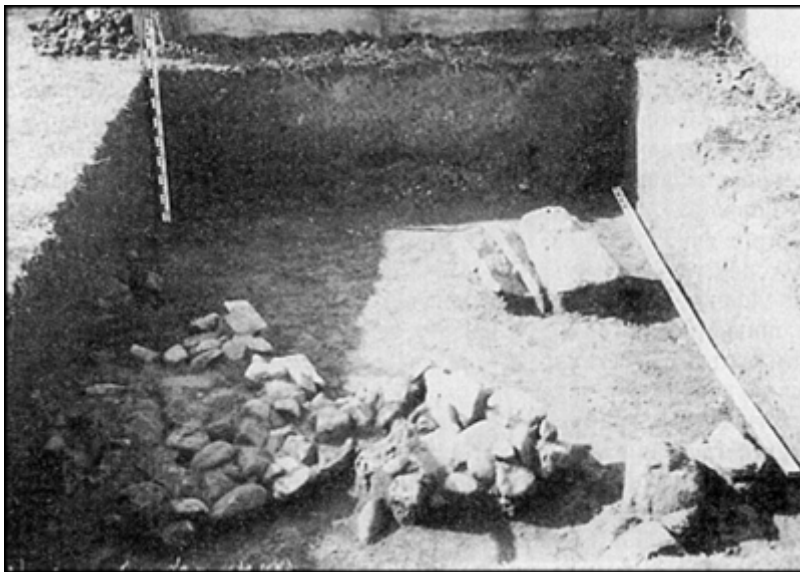
Zaključak

Bakarni predmeti sa naselja Pločnik na osnovu ovde sprovedenih stilsko-tipoloških analiza predstavljaju najstariju formu bakarnih artefakata na području Balkana. Osnovna odlika ovih predmeta je masivnost, kako se može videti na ovde priloženim tablama. Stilsko-tipološke odlike ovih artefakata potvrđuju njihov hronološki prioritet, koji je pokazan istraživanjima naselja Pločnik 2000. godine. Zahvaljujući otkrićima ovog istraživanja, danas hronološki definišemo ove nalaze u stariju fazu vinčanske kulture.

Kao posledica ovih konstatacija sledi da je vinčanska kultura skoro od samih svojih početaka metalurška. Ova pretpostavka se pre svega odnosi na Pločnik, a zatim i na Belovode ili Gornju Tuzlu.

Na osnovu ovde pretpostavljenih činjenica o vinčanskoj kulturi, primetiću da je tehnološka novina kakva je početak prerade metala *uzrokovana restrukturiranjem društvenog života Vinčanaca*.

Vidljiva promena jeste uočena organizacija naselja Pločnik na gotovo dve posebne celine. Jedna je 'stambeni' deo naselja, tzv. *Pločnik I* (Šljivar i Kuzmanović-Cvetković 1998: 6), na čijem se profilu u dužini oko 30 m prema reci uočava naseobinska stratigrafija. Najinteresantnija je činjenica da su ostaci kuća u sloju, u jednom nizu udaljeni pravilnim razmacima u celoj dužini profila. Ovakva organizacija stambenih objekata, koja gotovo

Slika 6.
Situacija u sondi sa
iskopavanja 1998,
pretpostavljeni
kontekst 3. pločnicke
ostave

Figure 6.
Situation from
excavations of
Pločnik in 1998,
presumed context of
3rd Pločnik depot

da podseća na urbanu, može se pretpostaviti i za ostatak ovog dela naselja. Drugi deo naselja, tzv. Pločnik II (ibid), nalazi se u severozapadnom delu ovog lokaliteta i predstavlja »industrijsku zonu« (ibid. - ? /prim. autora), jer su sve ostave bakarnih predmeta nađene skoncentrisane baš u toj zoni (slika 6).

Ovakva organizacija materijalnog prostora simbolizuje snažno organizovanu društvenu strukturu Vinčanaca. Sasvim je verovatno postojanje specijalizovanih delatnosti u okviru vinčanskog društva, jer samo takvo društvo moglo je da razvije tehnologiju vađenja i prerade bakra.

Specijalizovane delatnosti ovog društva uslovile su potrebu za trgovinom, koju upravo metalurgija intenzivira. Stoga, kada se govori o granicama rasprostiranja određenog tipa bakarnog predmeta, ispravnije je pričati o dometima trgovine tadašnjeg balkanskog stanovništva sa Vinčancima. Ona u ovom slučaju doseže do obala Crnog mora na istoku, Slovačke na severu i Hrvatske na zapadu.

Takođe, pretpostavljam prenos tehnoloških znanja putem trgovinskih komunikacija, jer se forma bakarne alatke na području Balkana zadržava najmanje oko 700 godina, koliko bi bakarni artefakti sa Pločnika bili stariji od svojih tipoloških ekvivalenata na ovom prostoru. Ova konstatacija ukazuje na izuzetnu distributivnu ulogu Vinčanaca, u ovom slučaju sa naselja Pločnik.

Dalje, različiti uslovi nalaza bakarnih predmeta na ovom području upućuju na zaključak o različitim poimanjima vrednosti bakra, odnosno, predmeta izrađenih od njega. Recimo, ne prostoru vinčanske kulture postoje dva lokaliteta sa definisanim uslovima nalaza bakarnih predmeta u okviru naselja, te pretpostavljam upotrebu bakarnih predmeta u svakodne-

vnom privređivanju (sem nakita, naravno), barem kada se radi o ovim lokalitetima. U Bugarskoj i po lokalitetima u Mađarskoj, Rumuniji i Slovačkoj preovladava u većini slučajeva *grob* kao definisan kontekst nalaza. Bakarna alatka ili nakit u kontekstu groba bili su najverovatnije statusnog karaktera, izuzetna vrednost koju su pokojnici nosili sa sobom u zagrobnom životu. Naravno, postoje i nalazi u naseljima u Bugarskoj, ali kako nemam tačnih podataka o kom se periodu radi, mogla bih generalno pretpostaviti da je prvobitan kontekst nalaza bakarnih predmeta i u Bugarskoj bio *grob*, naravno, uz veliku dozu uzdržanosti. Ipak, poenta bi bila da je *značenje* bakarnih predmeta kod Vinčanaca i kod njihovih suseda – bilo različito. Istovetni tip alatke ili nakita pronađen sa jedne strane u kontekstu naselja, a sa druge u izuzetnom uslovu nalaza (*grob* ili *ostava*) govori nam o različitim ekonomskim aspektima vrednovanja veštine poznavanja pre-rade bakra.

Pločnik je usamljeni »tržni centar« i može biti indikativan za industriju u vinčanskoj kulturi koju možemo samo da naslućujemo. Imajući za primer Pločnik, sa vanrednom serijom bakarnih predmeta, Belovode ili Gornju Tuzlu, onda stoji pretpostavka o Vinčancima kao onima koji su imali lokalnu proizvodnju u okviru svojih naselja. Ova naselja su, verovatno, zbog takve potrebe bila i specijalno organizovana, što se može uočiti na primeru Pločnika.

Prostor koji je obuhvatila distribucija materijala pločničkog tipa ukazuje na trgovinu sa različitim kulturnim skupinama i razmeni tehnoloških znanja. Ovako razvijena ekonomija, uticaj vinčanske kulture na Balkanu, potvrđen je širokom primenom predmeta pločničkog tipa, podržava sliku o vinčanskoj kulturi kao o *prvoj metalurškoj kulturi na ovom prostoru*.

Zahvalnost. Najiskrenije se zahvaljujem na saradnji i strpljenju mr Dušanu Šljivaru, arheologu Narodnog muzeja Srbije i Mileni Bogdanović, bibliotekarki Odeljenja za arheologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu.

Literatura

Antonović D. 1992. *Predmeti od glačanog kamena iz Vinče*. Beograd: Prosveta.

Berciu D. 1966. *Cultura Hamangia*. Bucharest: Academiei Republicii Socialiste România.

Brukner B. 1980. Naselje vinčanske grupe na Gomolavi (neolitski i eneolitski sloj). *Rad vojvodanskih muzeja* 26: 5-55.

Brunšmid J. 1902. Nahađaji bakrenoga doba iz Hrvatske i Slavonije i susjednih zemalja. *Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga društva*, n.s.VI: 32-67.

Черных Е. Н. 1978. *Горное дело и металлургия в древнейшей Болгарии*. София: Академия Болгарской академии наук

- Čović B. 1999. Ispitivanja nekih metalurških uzoraka iz arheologije BiH. *Radovi sa simpozijuma Rudarstvo i metalurgija Bosne i Hercegovine od prahistorije do početka XX vijeka*. Zenica 1999: 57-88.
- Čović B. 1961. Rezultati sondiranja na preistorijskom naselju u Gornjoj Tuzli. *Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu*, poseban otisak: 79-139.
- Čović B. 1957. Nekoliko manjih preistorijskih nalaza iz Bosne i Hercegovine. *Glasnik Zemaljskog Muzeja*, posebni otisak: 241-255.
- Čurčić V. 1907. Nekoliko prehistoričkih predmeta iz Bosne i Hercegovine u zbirci c.kr. naravnoslovnoga dvorskoga muzeja u Beču. *Glasnik Zemaljskog muzeja*, XIX: 203-204.
- Dombay J. 1960. Die siedlung ind das gräberfeld in Zengövarkony. *Archeologia Hungarica*, XXXVII.
- Fiala F.1896. Kleine Mittheilungen. *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnie und der Herzegovina*, IV: 170-185.
- Fiala F. 1899. Prähistorische Bronzen aus Bosnien und der Herzegovina. *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnie und der Herzegovina* VI: 139-148
- Gaul J.H. 1948. The Neolithic Period in Bulgaria. *American school of Prehistoric Research, bulletin* 16.
- Gavela B.1958. Eneolitska naselja u Grivcu. *Starinar*, VII-VIII: 237-265.
- Garašanin D.1954. *Katalog Metala I*. Beograd: Narodni Muzej.
- Garašanin M.1950. Sekire sa otvorom za držalje u Umetničkom Muzeju u Beogradu. *Muzeji*, 5: 87-105.
- Garašanin M. 1973. *Praistorija na tlu Srbije*. Beograd: SKZ.
- Glumac P. 1988. *Copper Mineral Finds from Divostin*. U: Divostin and the Neolithic of Central Serbia (eds. D. Srejović and A. McPharron), 457-462. Pittsburgh/Kragujevac: University of Pittsburgh/Narodni muzej Kragujevac
- Žeravica Z. 1993. Äxte und Beile aus Dalmatien und anderen Teilen Kroatiens, Montenegro, Bosnia und Herzegowina. *Prähistorische Bronzenfunde*, IX/18.
- Jovanović B. 1971. *Metalurgija eneolitskog perioda Jugoslavije*. Beograd: Arheološki institut
- Jovanović B. 1984. Bakarni minerali sa naselja vinčanske grupe 'Fafos' kod Titove Mitrovice. *Glasnik Muzeja Kosova*, XIII-XIV: 13-16.
- Jovanović B. 1995. Late Vinča Settlement Divostin IIb. Cultural changes in the Early Eneolithic of the Central Balkans. *Simp. Settlement patterns between the Alps and the Black Sea-5th to 2nd Millenium BC, Verona-Lazise 1992*: 51-54.
- Jurišić A. 1960. Gradine zapadne Srbije. *Arheološko društvo Jugoslavije, Praistorijska sekcija I, Ohrid*: 95-97.
- Kuna M. 1981. Zur Neolithischen und äneolithischen Kupferverarbeitung im gebiet Jugoslawiens. *Akadenija BiH, godišnjak 17, Centar za bal-kanološka ispitivanja*, knjiga XIX/13-81.
- Mirosavljević V. 1953. Nalazi iz pretpovjesnog doba u sjevernoj Dalmaciji. *Glasnik Zemaljskog Muzeja*, VIII: 265-270.
- Novotná M. 1970. Die Äxte und Beile in der Slowakei. *Prähistorische Bronzenfunde*, IX/3.

- Schmidt H. 1932. *Cucuteni in der oberen Moldau, Rumänien*. Berlin und Leipzig: Verlag von Walter de Gruyter & Co.
- Schubert F. 1965. Zu den südosteuropäischen Kupferäxten. *Germania*, 43/2: 274-295.
- Stalio B. 1973. četvrti nalaz bakarnog i kamenog oruđa sa Pločnika kod Prokuplja. *Zbornik Narodnog muzeja*, VII: 157-162.
- Šiška S. 1972. Gräberfelder der Lažňany-gruppe in der Slowakei. *Slovenska archeologia*, XX-1: 107-177.
- Šljivar D. 1996. The Eastern Settlement of the Vinča Culture at Pločnik: a Relationship of its Stratigraphy to the Hoards of Copper Objects. *Stari-nar*, XLVII: 85-97.
- Šljivar D i Kuzmanović-Cvetković J. 1997. Pločnik kod Prokuplja, naselje vinčanske kulture. *Glasnik SAD*, 13: 103-113.
- Šljivar D. i Kuzmanović-Cvetković J. 1998. Najstarija metalurgija bakra na Pločniku kod Prokuplja, naselju vinčanske kulture. *Arheometalurgija*, 6.
- Šljivar D. i Jacanović D. 1997. Veliko Laole-Belovode, naselje vinčanske kulture. *Glasnik SAD*, 13: 115-125.
- Šljivar D. i Jacanović D. 1998. Veliko Laole- Belovode, istraživanja u 1997. *Glasnik SAD*, 14: 73-78.
- Todorova H. 1981. Die kupferzeitlichen Äxte und Beile in Bulgarien. *Prähistorische Bronzenfunde*, IX/14.
- Тодорова Х., Риндына М. и Черных Е.Н. 1977. Энеолитический металл из Голямо Делечево. *Советска археология*, 1: 57-27.
- Truhelka Ć. 1892. Dvije starine iz bakrenog doba i sjekira od mjedi, nađene u Bosni. *Glasnik Zemaljskog Muzeja*, IV, knjiga 1: 80-83.
- Truhelka Ć. 1907. Prehistorijski nalazi u Bosni i Hercegovini. *Glasnik Zemaljskog Muzeja*, XIX: 57-76.
- Vukmanović M. i Radojčić N. 1995. *Katalog Metala II*. Beograd: Narodni Muzej.

Miljana Radivojević

Typology and distribution of the *Pločnik*-type copper artifacts in SE Europe

The latest excavation of *Pločnik* settlement approved that four copper hoards that were considered as objects from early eneolithic period are actually much older. They belong to late neolithic and *Vinča* culture, and they are chronologically the oldest copper objects in this part of Europe. This new fact about heritage of *Vinča* culture tells us of different life of *Vinča* people that was guessed. The aim of the research practised here was to point out social and economic aspect of metallurgy in southeast Europe

brought by *Vinča* people from *Pločnik* settlement, and function of *Pločnik* copper objects were to indicate the repercussion of changes that followed the first appearance of refinement copper in this region. The research was divided in two phases. The first phase covered typological division of forms of copper objects from mentioned hoards. Basic forms that occurred here were: hammer-axe, chisel, bracelet and needle; variations appeared within the limits of these forms. The intention of second phase was to trace distribution of typological analogies to defined types of copper objects from *Pločnik* in Balkan area during the late neolithic and early eneolithic period. Towards making a list of enplacements, data that was allowed for interpretation were: defined context of findings (such as settlement, hoard or grave), and chronological determination.

According to defined contexts of copper findings in southeast Europe, it is obviously that the most often condition of findings is grave or hoard, and only in non-*Vinča* cultures (Karanovo-Gumelnitza – Kodžarmen VI, Hamangia, early Tiszapolgar). Settlement as context of findings in these cultures are very rare, which is not valid for *Vinča* culture, where these objects are found in settlement, and all of them have traces of applicability. Different conditions of finding copper objects tells us of *different meaning* that they had in *Vinča* culture and all near-by cultures on the other side and different levels of knowing copper processing. The fact is that *Vinča* culture had chronological advantage and therefore technological priority against other cultures in the Balkan, so I can talk about copper trade in this district that was developing *Vinča* economy and spreading technological expertise in processing copper instigated by *Vinča* people from *Pločnik* in this case. *Pločnik* is now considered as the first distributive center in the Balkan pursuant to duration of form of copper objects found at this site in early eneolithic of all cultures in this part of Europe.

Pločnik is the only one *Vinča* sites that are to be investigated in the future, and tells about *Vinča* people facts that weren't even imaginable – *Vinča* culture now is considered as the first Balkanian civilisation, and the first prehistoric 'state' organization of job within the limits of it.

Prilog: liste nalaza bakarnih predmeta ranog eneolita jugoistočne Evrope

Lista nalaza 1 (sekire-čekići, tip *Pločnik*)

A. Jugoslavija (i teritorija bivše SFRJ)

– determinisan kontekst nalaza:

1. *Pločnik* – 4 primerka, mlađa faza vinčanske kulture

– nedeterminisan kontekst nalaza:

2. *Cerovac-Topoljane njive* (Muzej Slavonije, Osijek), br.7084
3. *Dereza* (Arheološki muzej Zagreb), br.14946
4. *Gorica-Ljubuški grude, blizu Mostara* (Ćurčić 1907: 204, T.1/sl.2)
5. *Grgurevci* (Arheološki muzej Zagreb), br.6292 (Kuna 1981: T.XIII/4)
6. *Kladovo* (Garašanin 1954: 47, T.XXXIII/2)
7. *Kruševac* (Garašanin 1954: 47)
8. *Laktaši*, blizu B. Luke (Fiala 1896: 180, Fig.36)
9. *Malo Središte-Majdan* (Narodni muzej Vršac Kuna 1981: T. XIII/3)
10. *Marija Gorica* (Arheološki muzej Zagreb)
11. *Ripanj* (Garašanin 1954: 47)
12. *Šošdija* (Narodni muzej Vršac Kuna 1981: T. XIII/2)
13. *Tijesno Vrbasa, Bočac*, blizu B. Luke, sev. Bosna – nalaz nije tipološki najsigurniji (Ćurčić 1907: 204, T.1/sl.1)
14. *Travnik* (?) – poklonjena 2 primerka sekire-čekića, od ta dva primerka, jedan tipološki nije najsigurniji da bi se nazvao tipom *Pločnik* (Fiala 1899: 147, Fig.24).

Napomena: sa liste nalaza M. Kune i Z. Žeravice, ovde nisu navedeni Orašje i Vukovar, jer u literaturi koju su naveli kao izvor, sekire-čekići tipa *Pločnik* su zapravo bakarna dleta, koja sam ja uključila u drugu listu nalaza (Brunšmid 1902: 46-47, sl. 4/3, sl. 7/1-4).

B. druge zemlje jugoistočne Evrope

– determinisan kontekst nalaza:

15. *Karbuna* – ostava, Tripolje B1 kultura
16. *Ustra* (*Sevrikija*), blizu Kardžali – ostava, 3 primerka, Karanovo-Gumelnica-Kodžarmen VI (Черных 1978: Табл. 7/8-10, Todorova 1981: Taf. 6/ 96-98)
17. *Varna* – grob, kraj II faze Varna-kulture (Черных 1978: Табл. 7/11)

– nedeterminisan kontekst nalaza:

18. *Frankfurt* (nedostupni podaci o nalazu)
19. *Geangoesti* (nedostupni podaci o nalazu)
20. *Köhalomvidek* (nedostupni podaci o nalazu)
21. *Korten, blizu Slivena* (nedostupni podaci o nalazu)
22. *Krakra-festung (gradina), blizu Pernika* (Muzej Pernik – Todorova 1981: Taf. 6/95)
23. *Magyarvista* (nedostupni podaci o nalazu)
24. *Onca Sibului* (nedostupni podaci o nalazu)
25. *Progota* (nedostupni podaci o nalazu)
26. *Seica-Mica* (nedostupni podaci o nalazu)
27. *Sura-Mica* (nedostupni podaci o nalazu)
28. *Tordoș* (nedostupni podaci o nalazu)
29. *Trient* (nedostupni podaci o nalazu)
30. Nepoznato nalazište (Muzej Panadžurište – Черных 1978: Табл. 7/7)

Napomena: Lokaliteti *Hradok, Bratislava, Trhovište, Trhunja, Tibava, Lučki* koje je M. Kuna naveo u svojoj listi nalaza nisu uključeni ovde jer primerci sekira-čekića sa ovih lokaliteta nisu analogni formi sekire-čekića tip Pločnik (Novotná 1970: 19-20, Taf. 3/72-79). Ova konstatacija važi i za lokalitet *Dragoman, kod Slivnice* (Todorova 1981: Taf. 6/93-94, Черных 1978: Табл. 6/4,7).

Lista nalaza 2 (dleta)

A. Jugoslavija (i teritorija bivše SFRJ)

dleta, tip Ia

– determinisan kontekst nalaza:

1. *Pločnik* – ostava, 8 primeraka, mlađa faza vinčanske kulture (Jovanović 1971: Tab. IV; Stalio 1973: T. 1; Šljivar 1996: 97, Fig.10; Šljivar i Kuzmanović-Cvetković 1997: 104³)

– nedeterminisan kontekst nalaza:

2. *Ritopek* (Narodni muzej Beograd – Vukmanović i Radojčić 1995: 73)
3. *Staničenje* (Narodni muzej Niš), br.4490
4. *Vatin-severna ulica* (Narodni muzej Vršac), br. 664 (Kuna 1981: T. XIII/5)
5. nepoznato nalazište (Arheološki muzej Split), br. 1053

dleta, tip Ib

– determinisan kontekst nalaza:

1. *Pločnik* – ostava, 13 primeraka, mlađa faza vinčanske kulture (Jovanović 1971: Tab. IV; Stalio 1973: T.1)

³ U navedenom članku dato je samo usmeno obaveštenje o ovom dletu. Dleto se nalazi u depou Narodnog muzeja u Beogradu, i po formi propada tipu Ia definisanom u ovom radu.

– nedeterminisan kontekst nalaza:

6. *Nevest, kod Unešića* – slučajan nalaz (Miroslavljević 1953: 267, sl. 3)

7. *Kladari-Karavida* – slučajan nalaz (Truhelka 1907: 57-58, sl.1) dleta, tip IIa

– determinisan kontekst nalaza:

1. *Pločnik* – ostava, 2 primeraka, mlađa faza vinčanske kulture (Jovanović 1971: Tab. IV)

– nedeterminisan kontekst nalaza:

8. *Bele Vode, Žarkovo* – slučajan nalaz (Vukmanović i Radojčić 1995: 73)

9. *Grabovac, Imotski okrug* – slučajan nalaz (Brunšmid 1902: 46, sl. 6)

10. *Mikleuš, Slatinski okrug* – slučajan nalaz (Brunšmid 1902: 45, sl. 4/1)

11. *Orašje* – slučajan nalaz (Brunšmid 1902: 47, sl. 7/4)

dleta, tip IIb

– determinisan kontekst nalaza:

1. *Pločnik* – ostava, 3 primeraka, mlađa faza vinčanske kulture (Jovanović 1971: Tab. IV)

– nedeterminisan kontekst nalaza:

12. *Ždralovac, Livanjsko polje* – slučajan nalaz (Čović 1957: 246, sl. 7)

13. *Tešanj* – slučajan nalaz (Truhelka 1892: 82, sl. 2)

B. druge zemlje jugoistočne Evrope

dleta, tip Ia

– determinisan kontekst nalaza:

14. *Daržanica, blizu Vidina* – ostava (Черных 1978: Табл. 11/10)*

15. *Deve Bargan, blizu Marice* – naselje (Черных 1978: Табл. 10/17; Gaul 1948: 175, Pl. XXXIV/11)*

16. *Devnja (Poveljanovo)* – grob, 3 primerka, Gumelnica-Varna kultura (Черных 1978: Табл. 12/5)

17. *Goljamo Delčevo* – jedan primerak je grobni nalaz, a drugi iz naselja, Gumelnica-kultura (Тодорова, Рындина и Черных 1978: 15-16, рис. 1/5,7)

18. *Hisarlajka, blizu Razgrada* – 2 primerka, naselje-tel, Karanovo-Gumelnica- Kodžarmen VI kultura (Todorova 1981: Taf. 2/26)

19. *Hiršova* – naselje, Gumelnica A1-kultura

20. *Kamenovo* – grob (Черных 1978: 330, Табл. 11/15)*

21. *Karanovo* – naselje (Черных 1978: 351, Табл. 12/6)*

22. *Karbuna* – ostava, Tripolje A-B1 kultura

* Černih nije direktno u podeli alatki i nakita govorio o kulturno-hronološkom određenju, već je podelu svrstao u poglavlje o eneolitu u Bugarskoj, koji se hronološki poklapa sa trajanjem vinčanske kulture (?????? 1978: 56-125), a kao generalna informacija može se iskoristiti u radu.

23. *Midrec, Stara Zagora, Gudžova mogila* – 2 primerka, ostava u stambenom objektu (Черных 1978: 330, Табл. 12/3,4)*
24. *Pačnika, blizu Slivena* – naselje-tel (Черных 1978: 332, Табл. 11/9)*
25. *Poveljanovo* – grob (Черных: 335, Табл. 12/5)*
26. *Velke Raškovce* – grob, Tiszapolgar kultura
27. *Vetren* – naselje-tel (Черных 1978: 335, Табл.11/12)*
28. *Vinica* – grob, 4 primerka, Karanovo-Gumelnica-Kodžarmen VI kultura (Todorova 1981: Taf. 2/30-32, 42)*
- nedeterminisan kontekst nalaza:
29. *Gorsko Kalugerovo* (Черных 1978: 333, Табл.11/7)*
21. *Karanovo*, 2 primerka (Черных 1978: Табл. 11/1,4)*
30. *Kodžarmen* (Черных: Табл. 11/6)*
31. *Komorany* (izvor koji je Kuna preporučio nije citiran u literaturi)
32. *Pardubice* (izvor koji je Kuna preporučio nije naveden u literaturi)
33. *Preslav* (blizu Preslava) (Черных: Табл. 11/3)*
34. *Riš* – naselje-tel ili nekropola? (Черных 1978: 339, Табл. 11/8)*
35. *Žilteš* (Vrabcite) (Черных 1978: Табл. 11/5)*

dleta, tip Ib

– determinisan kontekst nalaza:

17. *Goljamo Delčevo* – 2 primerka, grob, Karanovo-Gumelnica-Kodžarmen VI (Тодорова, Рындина и Черных 1978: 15-16, рис. 1/6,8)
30. *Kodžarmen, blizu šumena* – naselje-tel (Черных 1978: Табл. 11/10)*
36. *Sava, blizu Varne* – 2 primerka, grob i naselje, Karanovo-Gumelnica-Kodžarmen VI (Todorova 1981: Taf. 2/39, 40)
37. *Sliven* – ostava (Черных 1978: 340, Табл. 12/14)*
- nedeterminisan kontekst nalaza:
38. *Grozdevo* (Черных 1978: Табл. 12/15)*
39. *Varna (blizu Varne)* (Muzej u Varni – Todorova 1981: Taf. 2/38)
40. *Vojvodino (Pašait?)* (Черных 1978: Табл. 12/13)*

dleta, tip IIb

– determinisan kontekst nalaza:

37. *Sliven* – ostava (Черных 1978: 340, Табл. 13/8)*
41. *Strašmirovo* – naselje (Черных 1978: 340, Табл. 12/9)*
39. *Varna* – grob, 2 primerka, Gumelnica kultura (Черных 1978: 356, Табл. 12/7, 13/12)

– nedeterminisan kontekst nalaza:

14. *Daržanica* – ostava? (Черных 1978: 340, Табл. 12/12)*
42. *Karnobat, blizu Burgasa* – nepoznato poreklo nalaza (Todorova 1981: Taf. 3/63)
43. *Kamenar* (Черных 1978: Табл.13/9)*
44. *Nenovo* (Черных 1978: Табл. 13/11)*
45. *Popovo* (Seid) (Черных 1978: Табл. 13/6)*
39. *Varna, dečiji sanatorij* (Черных 1978: Табл. 12/8)*

Napomena: na karti Balkana nisam pronašla lokalitete Komorany, Pardubice i Karnobat.

Lista nalaza 3 (narukvice)

A. Jugoslavija (i teritorija bivše SFRJ)

I tip, masivne grivne

– determinisan kontekst nalaza:

1. *Gomolava* – grob (Bukner 1980: 32, 34; Tab. 8, sl.12)
2. *Pločnik* – ostava 3, mlađa faza vinčanske kulture

II tip, narukvice od tanke bakarne žice

– determinisan kontekst nalaza:

3. *Divostin* – naselje, Vinča D (Glumac 1988: 458)
2. *Pločnik* – ostava, 3 primerka, mlađa faza vinčanske kulture
– nedeterminisan kontekst nalaza:
4. *Čoka, Kremenjak* – ostava? (nedostupni podaci o nalazu)

B. druge zemlje jugoistočne Evrope

I tip, masivne grivne

– determinisan kontekst nalaza:

5. *Cucuteni* – naselje, Cucuteni B kultura (Schmidt 1932: 95, Taf. 30/13, 16)
6. *Deszk* – grob, Tiszapolgar kultura (Kuna 1981: Taf. XV/5)
7. *Kamenovo* – grob (Черных 1978: 339, Табл. 19/8)*
8. *Ruse* – naselje-tel (Черных 1978: 342, Табл. 19/1)*
9. *Velke Raškovec* – grob, 9 primeraka, Tiszapolgar kultura (Kuna 1981: Taf. XV/2)

– nedeterminisan kontekst nalaza:

10. *Karanovo* – naselje? (Черных 1978: Табл. 19/2-4, 6)*

II tip, narukvice od tanke bakarne žice

– determinisan kontekst nalaza:

5. *Cucuteni* – naselje, Cucuteni B kultura (Schmidt 1932: 95, Taf. 30/15)
11. *Cernavoda* – grob, Hamandija kultura (Berciu 1966: 81, fig. 41/3)

6. *Deszk* – grob, Tiszapolgar kultura (Kuna 1981: Taf. XV/6)
12. *Zengövarkony* – 3 primerka, grobovi 113, 115 i 286 (Dombay
1960: 86, 88, 136; Taf. XLI/10, XLII/2, LXXIII/3)
– nedeterminisan kontekst nalaza:
13. *Mezősas* – ostava? (nedostupni podaci o nalazu)
14. *Polgár-Bacsókert* – grob? (nedostupni podaci o nalazu)

Napomena: u literaturi koju je Kuna preporučio, a u vezi je sa nalazima iz šebastovca, nisu pronađene narukvice od tanke bakarne žice, već narukvice od tanko iskovane bakarne trake (Šiška 1972: 113-116, Abb. 34/2, 3, 5); na karti Balkana nisam pronašla lokalitet Mezősas.

